

Agnieszka Hess, *Państwo a Kościół. Doświadczenia austriackie - uregulowania konkordatowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, ss. 133.

Bez większego echa pojawiła się przed kilku laty cenna książka Agnieszki Hess poświęcona stosunkom między Republiką Austrii i Kościołem rzymskokatolickim. Zasluguje ona na uwagę z wielu względów, pośród których wskazać należy także podobieństwo procesu układania relacji między państwem a Kościołem austriackim w XX wieku do analogicznego zagadnienia w Polsce, i to zarówno po I wojnie światowej, jak i po przełomie politycznym 1989 roku. Zdaje się, że wynika to nie tylko z podobnej struktury wyznaniowej obu społeczeństw i zbliżonego charakteru katolicyzmu w Austrii i Polsce, ale także bliskiego wobec siebie sposobu myślenia episkopatu katolickiego o sprawach publicznych w jednym i drugim kraju.

Praca dzieli się na dwie zasadnicze części. Pierwsza przedstawia kształtowanie się stosunków państwa z Kościołem katolickim w Austrii w okresie międzywojennym, druga w czasach II Republiki czyli po 1945 roku. W pierwszej ukazano stan tych relacji przed zawarciem konkordatu z 1933 r., z wyszczególnieniem głównych zagadnień spornych zachodzących między ich stronami (zwłaszcza na tle norm konkordatu z 1855 roku), okoliczności zawarcia konkordatu międzywojennego oraz jego postanowienia. Część druga omawia powojenne dyskusje w sprawie mocy obowiązującej traktatu z 1933 r. oraz jego unormowania i regulacje normy prawne dotyczące statusu Kościoła (w tym układy uzupełniające ze Stolicą Apostolską) obowiązujące w II Republice. Każda z części opatrzona została

podsumowaniem. Pracę otwiera wstęp oraz tekst pt. *Pojęcie* (s. 13-14), podejmujący próbę definicji konkordatu i pojęć powiązanych, zamyka zaś zakończenie, bibliografia oraz tekst konkordatu z 1933 r. w wersji oryginalnej tj. niemieckiej. W książce zamieszczono też wykaz użytych w niej skrótów. Struktura publikacji jest dobrze przemyślana i logiczna (pewnego rodzaju niekonsekwencje w tym zakresie dostrzec można w części 5 wywodu). Rozprawa ujmuje przy tym tytułowe zagadnienie w sposób całościowy.

W wywodach na temat procesu negocjacji międzywojennej umowy Republiki Austrii ze Stolicą Apostolską Autorka podkreśla okoliczność prowadzenia tych rozmów „z dala od opinii publicznej” (s. 32) i przy zawieszonym parlamencie (s. 4), a także intencjonalne ominięcie ratyfikacji parlamentarnej, na co pozwoliła przygotowana przez dyktatorski rząd Dollfussa ustawa konstytucyjna o środkach nadzwyczajnych (s. 42). Dwa pierwsze elementy nasuwają na myśl proces podpisania konkordatu polskiego z 1993 r. Zawarty w książce opis postawy austriackiego Kościoła katolickiego wobec sytuacji politycznej w okresie międzywojnia, ukazuje jego ścisły sojusz z partią chadecką, który Autorka puentuje następująco: „Ideologizacja religii jako konsekwencja upadku monarchii, w której Kościół miał decydujące znaczenie, oraz ukierunkowanie działań Kościoła na współpracę z partią polityczną doprowadziły w krótkim czasie do osłabienia wiary w społeczeństwie, stopniowej sekularyzacji obywateli oraz przyczyniły się do rozwoju radykalnych ruchów społecznych, zarówno po prawej, jak i lewej stronie sceny politycznej.” (s. 64). Wnikliwa lektura tekstu w tym zakresie pozwala dostrzec zaskakujące podobieństwo procesów na tle politycznego zaangażowania duchowieństwa katolickiego, zachodzących w II Republice i w Polsce po upadku komunizmu.

Przeprowadzona przez Autorkę analiza unormowań konkordatowych wraz z ich kontekstem prawnym umożliwiła rekonstrukcję aspektów statusu Kościoła katolickiego i katolików we współczesnej Austrii. Czytelnik zostaje wyposażony w szczegółową wiedzę z tego obszaru, dotyczącą przede wszystkim zagadnień obsady stanowisk kościelnych i powoływania kościelnych jednostek organizacyjnych, spraw małżeńskich, szkolnictwa i edukacji katolickiej oraz spraw majątkowych. W ramach prezentacji problematyki realizacji obowiązującego konkordatu znamienny jest fakt nie stosowania jego norm małżeńskich (s. 96). Polega to na tym, że związki

małżeńskie zawierane zgodnie z prawem kanonicznym nie rodzą skutków cywilnych. Skuteczne na forum prawa państwowego są tylko związki zawarte w urzędach stanu cywilnego (s. 76-77). Przedstawione wywody poświęcone całokształtowi reżimu prawnego stosunków państwo – Kościół katolicki potwierdzają znaną tezę, iż w Republice Austrii istnieje system rozdziału struktur publicznych i wyznaniowych, zakładający prestiżowe i finansowe poparcie władzy publicznej dla związków wyznaniowych, zwłaszcza zaś dla większościowego katolicyzmu. Opiera się on częściowo na konkordacie z 1933 r., którego skomplikowane dzieje i częściowa na ich przestrzeni aplikacja zmuszają znawców zagadnienia do krytycznej oceny tej metody regulacji. Stanowisko takie przyjmuje również Agnieszka Hess i stwierdza: „W dzisiejszych czasach rządy w coraz mniejszym stopniu mogą narzucać swą wolę społeczeństwu, a coraz silniej dochodzą do głosu parlamenty, jako realne przedstawicielstwa narodów, oraz organizacje i związki pozaparlamentarne. Konkordaty, jako układy z rządami, określają sztywno pewne ustalenia, co przy szybko postępującej ewolucji stosunków społecznych i politycznych nie jest korzystne i w praktyce doprowadza do nieprzestrzegania przepisów tego dokumentu.” (s. 109). Ten trafny pogląd Autorka uzupełnia wywodami wskazującymi na potrzebę przyjmowania uniwersalnych, a nie partykularnych jak konkordat, unormowań sytuacji prawnej osób religijnych w państwie, bez względu na ich przynależność religijną. Słusznie też zaznacza, iż umowy międzynarodowe zawierane przez państwo ze Stolicą Apostolską są polityczną formą wyróżnienia Kościoła katolickiego w państwie na tle innych grup obywateli (s. 109-110).

Zaprezentowany w książce wywód jest zasadniczo rzeczowy, rzetelny i dobrze udokumentowany. Autorka jest politologiem i stosuje w swej wypowiedzi metodę politologiczną. Z oczywistych względów jest jednak zmuszona do odwoływania się do materii prawnej. W tym zakresie w pracy występują pewne niedostatki. Czołowym mankamentem jest brak analizy obowiązującego w analizowanym przedziale czasowym austriackiego reżimu konstytucyjnego dotyczącego religii. Inne dotyczą głównie niuansów w zakresie użytych pojęć i terminologii. Przykładowo popełniony jest często spotykany w publicystyce błąd, iż konkordat jest zawierany z Watykanem (s. 11), podczas gdy stroną tej umowy międzynarodowej jest Stolica Apostolska (co w innych miejscach pracy Autorka wielokrotnie uznaje – np. s. 11). Akty prawne określane są mianem „dokumentów prawnych”

(np. s. 19, 78, 79, 82, 107, 109, 111), co jest stwierdzeniem potocznym, lecz niewłaściwym. Podobnie niestosowne jest użyte dwukrotnie określenie „członkowie państwa” (s. 13, 105). Przywoływane w pracy akty prawne cytowane są czasem z nieurzędowych zbiorów przepisów (s. 29), zamiast z oficjalnych organów promulgacyjnych (jak się poprawnie dzieje np. na s. 30). Zamiast o skutkach „prawno-obywatelskich” małżeństwa (s. 35-36) należy mówić o skutkach cywilnoprawnych. Na s. 44 Autorka niesłusznie wywodzi o osobowości prawnej „organów” Kościoła, podczas gdy idzie tu o taką osobowość prawną jego jednostek organizacyjnych (wszakże trzeba pamiętać, że sporadycznie i organy jednostek organizacyjnych mogą uzyskiwać osobowość prawną). W wywodzie występują powtórzenia passusów (zob. np. s. 13 akapit 1 = s. 105 akapit 2; s. 81 ak. 2-3 = s. 101 ak. 4; s. 85 ak. 1 = s. 101 ak. 3). W dwóch przypadkach (s. 44 ak. 5 do s. 45 ak. 1 oraz s. 59 ak. 3) tekst jest niezrozumiały. Przy opublikowanym przy końcu książki niemieckim tekście konkordatu z 1933 r. nie podano źródła cytowania. Bibliografia pracy posiada braki w zakresie literatury polskiej: pominięte są zwłaszcza dzieła Tadeusza Włodarczyka i Józefa Krukowskiego. Ten ostatni Autor w publikacji pt. *Konkordaty współczesne. Doktryna – teksty (1964-1994)* (Warszawa 1995, ss. 230-240), zamieścił polskie przekłady kilku obowiązujących w Austrii powojennych traktatów uzupełniających.

Ogólna ocena recenzowanego opracowania musi być wszakże jednoznacznie pozytywna. Agnieszka Hass wzbogaciła bowiem polską literaturę przedmiotu o dzieło ukazujące aspekt normatywny, historię i kontekst społeczno-polityczny stosunków między państwem i Kościołem katolickim w bliskiej nam z wielu względów Austrii.

Tadeusz J. Zieliński